

SAHİKARLIĞIN VƏ BAZAR İQTİSADİYYATININ İNKİŞAFINA YARDIM FONDU

Layihə:
NEFT GƏLİRLƏRİ: AZƏRBAYCANIN ÜZLƏŞƏ BİLƏCƏYİ PROBLEMLƏR

MƏLUMAT BÜLLETENİ

№2, 2007

NEFT GƏLİRLƏRİ VƏ DÖVLƏT XƏRCLƏRİ

İÇİNDƏKİLƏR:

<i>Azər Mehtiyev</i> Neft gəlirləri və dövlət xərcləmələri	3
Rusiyada dövlət xərcləmələri	11
Nigeriyada neft pulları necə xərclənib	12

2007-ci il aprelin 5-də layihə üzrə növbəti dəyirmi masa keçirilmişdir. Dəyirmi masanın mövzusu belə olmuşdur: “**Neft gəlirləri və dövlət xərcləri**”. Dəyirmi masada məruzələrlə Beynəlxalq Valyuta Fondunun Azərbaycandakı nümayəndəsi Bazel Zavoyko və “Ekspert” jurnalının direktoru Azər Mehtiyev çıxış etmişlər.

Dəyirmi masada iştirak etmişlər: Azər Mehtiyev (“Ekspert” jurnalının direktoru); Bazel Zavoyko (Beynəlxalq Valyuta Fondu); Sabit Bağirov (Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu); Əli Məsimli (Millət vəkili); Nəsim Nəsimli (Millət vəkili); Azər Ələsgərov (Milli Bank); Polad Cahagirov (Vergilər Nazirliyi); Könül Xəlilova (Dövlət Neft Fondu); Novruz Sucəddin (hesablama Palatası); Azər Vəliyev (İqtisadi İnkişaf Nazirliyi);

Ramil Məhərrəmov (Dövlət İnvestisiya Siyasəti Layihəsi); Leyla Əliyeva (CNİS); İlham Mustafayev (Konstitusiya Tədqiqatları Fondu); İnqilab Əhmədov (PFMC); İlqar Məmmədov (Avropa Şurası Siyasi Məktəbin direktoru); Namik Əzizov (Azərbaycan Menecerləri İttifaqı); Fuad Rəsulov (Xəzər Universiteti); Elxan Məmmədov (ABTM); Sayal Səfərova (AMAA); İradə Eyvazova (İqtisadi və Siyasi Araşdırmalar Mərkəzi); Ələvsət Bayramov (Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu); Əliməmməd Nuriyev (Konstitusiya Fondu); Camal Şahverdiyev (Avrasiya Fondu); Aqil Quluzadə (Dünya Bankı); Ərəstun Oruculu (Fridrix Ebert Fondu); Çingiz Məmmədov (Counterpart-International); Conatan Henik (ABŞ Səfirliyi); Nəbat Məmmədova (Britaniya Səfirliyi); Arzu Hacıyeva (Almaniya Səfirliyi); Sərvət Məhərrəmov (USAİD); Aybəniz Gəncəliyeva (USAİD); Tanusi Sime (USAID/PİP); Sabirə Şıxəliyeva (USAID/PİP); Afət Mehdiyeva (Reuters); Toğrul Bağirov (BBC); Mələhət Həsənova ("Olaylar" İnformasiya Agentliyi); Elbrus Cəfərli (Yeni Azərbaycan qəzeti); Maarif Əkbərli (Azadlıq radiosu); Toğrul Cüvarlı (TURAN İnformasiya Agentliyi); Tamilla Girməxanova (Fineco); Günel Əlizadə (Novosti-Azərbaycan); Fuad Hüseynquliyev (İnterfaks); Neyman Səfəraliyev (ANS); Ələsgər Vəliyev (İctimai TV); Yaşar Rafaylov («Zerkalo» qəzeti); Sevinc Səmədova (Lider TV); Elçin Güləliyev (AMB); Nigər İbadqızı (APA İnformasiya Agentliyi); Ceyhun Kərəmov (BP); Ayla Əzizova (BP)

NEFT GƏLİRLƏRİ VƏ DÖVLƏT XƏRCLƏMƏLƏRİ

Azər Mehtiyev

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Azərbaycan artıq böyük neft gəlirləri mərhələsinə daxil olub. Son 2 ildə ölkədə neft hasilatı həcmi sürətlə artıb: əvvəlki ilə müqayisədə 2005-ci ildə ölkədə hasil edilən neftin həcmi 42,9 % artaraq 22,2 milyon tona çatmışdısa, artıq 2006-cı ildə artım 45,2 % təşkil edib, yerin təkindən 32,3 milyon ton “qara qızıl” çıxarılıb. Bu il neft hasilatının həcmi artıq 43 milyon tonu, keçəcək, 2010-cu ildə isə 67 milyon tona çatacaq. Dünya bazarında neftin qiymətinin son illər davamlı olaraq yüksək olması ölkəmizə böyük neft gəlirlərini daha tez əldə etməyə imkan yaradıb: yüksək qiymətlər “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində çəkilən xərclərin ödənilməsinə sürətləndirib və şirkətlər əvvəllər gözlənilməyindən daha tez – 2006-cı ilin birinci rübündə artıq mənfəət neftinə çıxmaqla ölkəmizin dövlət büdcəsinə mənfəət vergisi ödəməyə başlayıblar.

Rəsmi məlumatlara əsasən, dövlət büdcəsinin gəlirlərində neft sektorunun payı 2005-ci ildə 51,4 % olmuşdursa, 2006-cı ildə bu rəqəm 58,4 % qalxdı, bu il isə 60,3 % ötməsi gözlənilir. Əgər neft sektorunun dolaşması təsiri nəzərə alınarsa, onda büdcənin neftdən asılılıq səviyyəsinin 80 % ötdüyünü söyləmək olar.

Neft gəlirlərinin artması ilə son iki ildə həm ölkənin ümumi daxili məhsulunun (ÜDM) artım tempi sürətlənib, həm də Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fonduna (ARDNF) və dövlət büdcəsinə daxilolmalar kəskin artıb. Əgər 2000-2004-cü illər ərzində ölkədə ÜDM-in illik artımı 8-11 faiz çərçivəsində dəyişirdisə, 2005-ci ildə 26,4, 2006-cı ildə isə 34,5 %-lik artım baş verib. Növbəti bir-iki ildə də məhz neftin hesabına ÜDM-in yüksək artım templəri davam edəcək.

Böyük neft gəlirlərinin istifadəsindən danışarkən cavabı axtarılmalı 3 başlıca sual var:

1. Ölkə iqtisadiyyatı böyük neft pullarını “həzm etməyə” hazırdırmı?
2. Böyük neft pullarının istifadəsinə hökumət institusional baxımdan hazırdırmı və onun maraqları nədən ibarətdir?
3. Vətəndaş cəmiyyəti institutları böyük neft pullarının istifadəsi üzərində ictimai nəzarəti təmin edə biləcəkmi?

Əslində ARDNŞ-i nəzərə almasaq (bu şirkətin vəsaitinin dövlət adından xərclənməsi məsələsi ayrıca araşdırma mövzudur), hazırda dövlətin gəlirləri 2 mənbədə toplanır və həmin iki mənbədən də xərcləmələr həyata keçirilir. Illər üzrə dövlətin gəlir və xərcləri hesablanarkən bu mənbələrin hər

ikisi nəzərə alınmalıdır. 2003-cü ildən başlayaraq DNF-dən dövlət büdcəsinə hər il transferlər həyata keçirilir: 2003-cü ildə onun məbləği 100,0, 2004-cü ildə 130,0, 2005-ci ildə 150,0, 2006 və 2007-ci illərdə isə hər il 585,0 milyon AZN olub. Bu tranfertlər üzrə təkrar hesablamanı aradan qaldırmaqla, 2000-2007-ci illər üzrə Azərbaycan dövlətinin gəlir və xərclərinin artım templəri aşağıdakı cədvəldəki kimi olub.

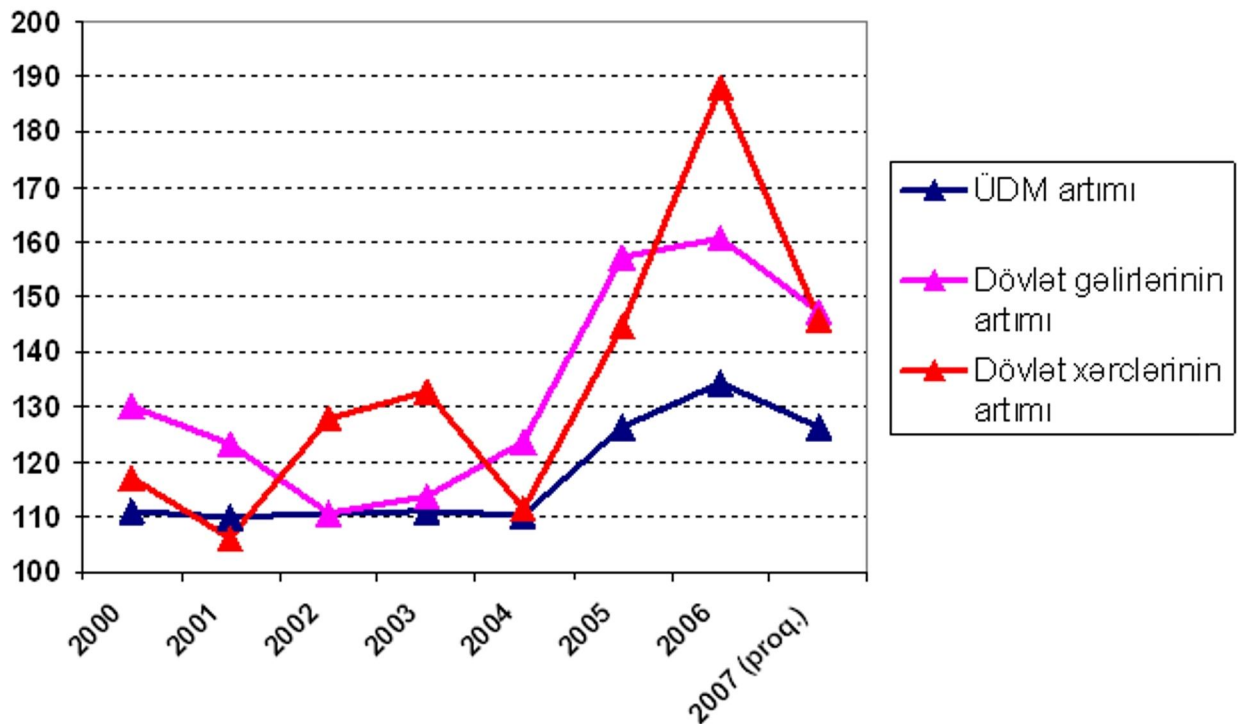
1-ci cədvəl

ÜDM-in, dövlət gəlirləri və xərclərinin artım templəri

(əvvəlki ilə nisbətən faizlə)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007 (proq)
ÜDM-in artım tempi	111,1	109,9	110,6	111,2	110,2	126,4	134,5	126,3
Dövlət gəlirlərinin artım tempi	130	123,2	110,5	113,6	123,8	157,2	160,7	147,2
Dövlət xərclərinin artım tempi	117,3	106	127,9	133	111,4	144,8	188,2	145,9

ÜDM-də olduğu kimi, dövlət gəlir və xərclərində də daha sürətli artımlar məhz 2005-ci ildən başlandığı aydın görünür. Bu, aşağıdakı sxemdən daha qabarıq nəzərə çarpır.

Qrafik 1. ÜDM-in, dövlət gəlirləri və xərclərinin artım templəri

Buradaca qeyd etməliyik ki, 2007-ci ildə dövlət xərclərinin ilin əvvəlində proqnozlaşdırılardan çox olacağı şübhəsizdir: Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu ilə əlaqədar olaraq ARDNF-nin 2007-ci il üzrə xərcləri artırılacaq, may ayı ərzində isə dövlət büdcəsinə yenidən baxılması,

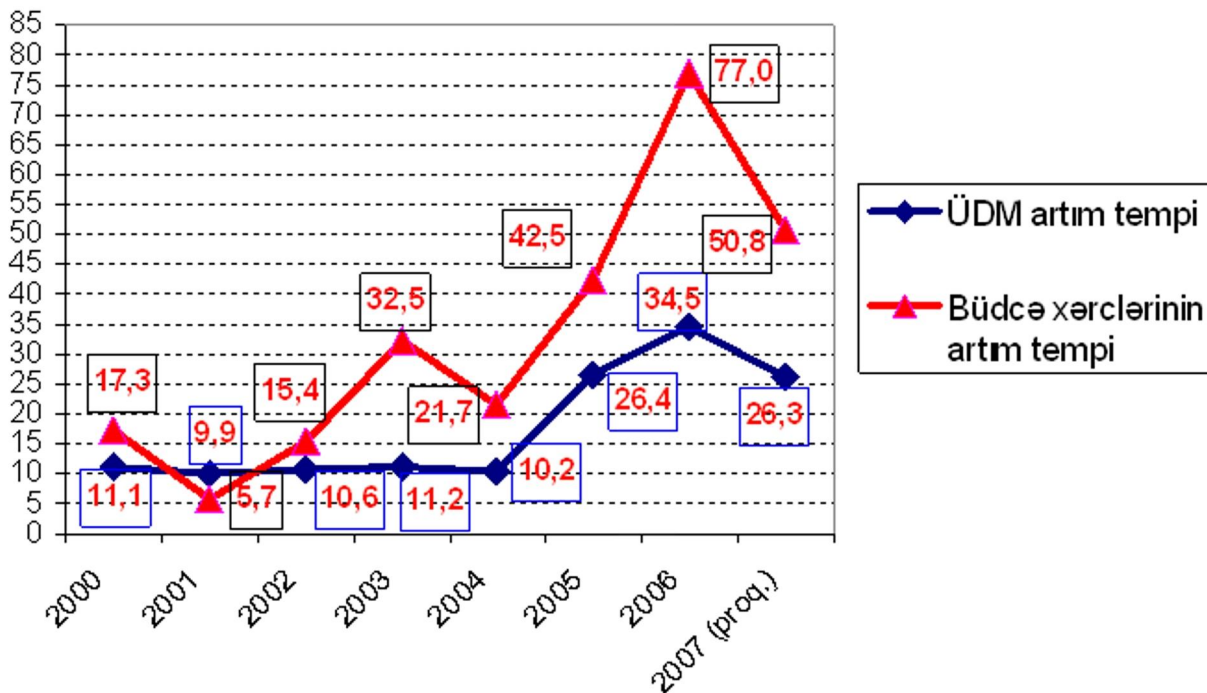
büdcənin həm gəlirlərinin və həm də xərclərinin artırılması gözlənilir. Bütövlükdə isə 2002-ci ildən başlayaraq Azərbaycanın dövlət büdcəsi xərclərinin artım templəri ÜDM-in artım templərini orta hesabla 2 dəfə ötür.

2-ci cədvəl

ÜDM-in və büdcə xərclərinin artım templərini dəyişməsi

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007 (proq.)
ÜDM-in artım tempi	11,1	9,9	10,6	11,2	10,2	26,4	34,5	26,3
Büdcə xərclərinin artım tempi	17,3	5,7	15,4	32,5	21,7	42,5	77,0	50,8

2-ci qrafikdə ÜDM-in artım tempi əyrisinin büdcə xərclərinin artım tempi əyrisindən necə uzaqlaşdığı təsvir olunub.

Qrafik 2. ÜDM-in və büdcə xərclərinin artım templərini dəyişməsi

Ölkə iqtisadiyyatında baş verən makroiqtisadi prosesləri diqqətdən keçirdikdə görürük ki, xidmət və tikinti sektorlarında əvvəlki illərdə əsas qoyulan canlanma prosesləri məhz 2005-ci ildən başlayaraq "bum"la əvəzlənib, həmin ildən bazarlarda qiymətlər sürətlə artmağa başlayıb və inflyasiya güclənib. Burada böyük neft pullarının əldə edilməsinədək ölkə iqtisadiyyatında bazar münasibətlərinə keçid istiqamətində islahatların başa çatmaması və qeyri-neft sektorunun canlanmasına və inkişafına nail olunmaması həlledici rol oynayır.

Böyük neft gəlirlərinin istifadəsi ilə bağlı hökumətin əsaslandırılmış mövqeyə malik olduğunu söyləmək çətindir. Düzdür, 2004-cü ildə ölkədə "Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya" təsdiq olunub və orada neft gəlirlərinin istifadəsi ilə bağlı göstərilən

istiqamətlər əslində ciddi mübahisə də doğurmur: həmin istiqamətlərin hər biri Azərbaycan üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin həmin sənəd daha çox bəyanat xarakteri daşıyır, orada strategiya görünür: “qeyd olunan istiqamətlərin hər biri üzrə hökumətin nail olmaq istədiyi konkret məqsədlər nədən ibarətdir və bunlara necə çatmaq istəyir?” kimi sualların cavabları aydın deyil.

Ümumiyyətlə, hökumət xərcləmələrinə qarşı aşağıdakı tələblər qoyulur:

- effektivlik;
- cavabdehlik (maliyyə sabitliyinin və iqtisadi tarazlığın qorunması);
- hesabatlılıq;
- şəffaflıq

Iqtisadi fəaliyyətin başlıca hərəkətverici qüvvəsi **sərfəliliyə** (faydalılığa) **canatmadır**. Iqtisadi sərfəliliyə (faydalılığa) canatma mövcud qiymətlər şəraitində nəyi və hansı miqdarda əldə etməklə bağlı həmişə seçim etməyi nəzərdə tutur. Əgər insanlar alternativ variantları qiymətləndirmədən hərəkət edərsə, onda *sərfəliliyə canatma iqtisadi mahiyyəti* itirir.

Iqtisadi ədəbiyyatda “**effektivlik**” termininin 2 mənası (anlamı) var:

- birincisi, nəticəlilik (*effectiveness*) – planlaşdırılan (nəzərdə tutulan) nəticəyə nail olunma dərəcəsi. Məsələn, səhiyyədə sağlam insanların sayının hər 100 nəfər hesabı ilə 45-dən 78-ə yüksəlməsidir. Hər hansı bir rayon səhiyyə şöbəsinin fəaliyyətini belə qiymətləndirmək olar.
- ikincisi, səmərəlilik (*efficiency*) - istehsal olunan məhsul (xidmət) vahidinə xərclərin (məsrəflərin) minimumlaşdırılması. Məsələn, səhiyyədə 1 cərpayı gününə məsrəflərin azaldılması.

Vəziyyəti düzgün qiymətləndirmək üçün fəaliyyətin nəticələri (*outcome*) və fəaliyyətin özü (*output*) arasında dəqiq müəyyənlik olmalıdır. Bu və ya başqa siyasətin nəticəsi

(*outcome*) dövlət tərəfindən mal və xidmətlər təqdim edilməsinin cəmiyyət üçün aqibəti (nəticələri) hesab olunur. Başqa sözlə, nəticələrə (*outcome*) nail olmaq siyasətin məqsədidir, fəaliyyətlər (*output*) isə alətdir, vasitədir.

Planlaşdırılmış (nəzərdə tutulmuş) və əldə olunmuş nəticələrin uyğunluğu nəticəlilik anlamında effektivliyi (*effectiveness*), xidmətlərin göstərilməsi üzrə planın yerinə yetirilməsi isə fəaliyyətin effektivliyini (*efficiency*) səciyyələndirir¹. Məsələn, ölkənin etibarlı müdafiəsi şübhəsiz ki, dövlət siyasətinin məqsədidir, hərbi texnikanın vəziyyətinin və şəxsi heyətin hazırlığının yaxşılaşdırılması isə yuxarıdakı məqsədə çatmaq üçün vasitədir. Adətən məhz vasitənin (alətin) effektivliyini (səmərəliliyini) qiymətləndirirlər: kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri, istehsal müddətləri (davamlılığı), çəkilən məsrəflər əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticə və istehsalın (buraxılışın) dürüst müəyyən edilməsinin zəruriliyi lehinə olan daha bir mülahizə belədir: yalnız malın (xidmətin) keyfiyyəti və ona çəkilən məsrəflər barədə məlumat “bu məhsulun istehsalı qarşıda duran problemi həll edə bilirmi?” sualına hələ cavab vermir. Nəticə: istehsalın effektivliyinə nail olma hələ nəticəyə (yəni problemin həllinə) nail olmağına təminat vermir².

Təcrübədə dövlət (büdcə) vəsaitlərinin səmərəli istifadəsi dedikdə qarşıya qoyulan vəzifənin yerinə yetirilməsinin və ya hər-hansı bir problemin həllinin mümkün (təklif edilən) bir neçə variantından ən yaxşısının seçilməsi başa düşülür. Bu halda ən yaxşı variantın reallaşdırılmasına sərf edilən vəsaitləri səmərəli istifadə olunmuş hesab etmək olar. Lakin nəticəlilik və səmərəlilik göstəriciləri heç də həmişə üst-üstə düşmür. Onların qiymətləndirilməsinin aşağıdakı variantları mümkündür:

¹Ussher C., Kibblewhite A. Outcomes Focused Management in New Zealand. – A Background Paper (New Zealand Treasury WP 01/05), 2001

²A.B. Улюкаев. Проблемы государственной бюджетной политики. Москва, «Дело», 2004. 544 стр., стр. 418-419

3-cü cədvəl

2000-2007-ci illərdə dövlət büdcəsi xərclərinin quruluşunun dəyişməsi

(ümumi yekunda xüsusi çəkisi, faizlə)

Funksional bölmələr üzrə xərclər	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007 (proq.)
Dövlət büdcəsinin xərcləri, cəmi	100	100	100	100	100	100	100	100
Ümumi dövlət xidmətləri	11,3	12,4	11,1	9,2	9,3	9,1	10,6	8,8
Müdafiə	12,7	13,2	13,1	11,1	11,6	13,4	16,9	13,9
Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-müdafiə və prokurorluq	9,7	10,7	10,1	9,8	10,4	9,6	7,4	7,8
Təhsil	23,8	23,1	20,5	19	19,6	17,4	12,6	12,8
Səhiyyə	5,3	5,2	4,8	4,5	4,9	5,4	4,3	4,7
Sosial müdafiə və sosial təminat	18,2	18,1	20,4	17,3	15,7	14,2	9	9,3
Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bə- dən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət	2,7	2,7	2,5	2,5	2,5	2,4	1,8	1,6
Mənzil və kommunal təsərrüfatı	2,4	2	2,1	2,4	2,4	1,8	1,6	1,7
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıq- çılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafi- zəsi	4,4	4,2	4,9	4,3	4,1	4,5	3,5	2,6
Sənaye, tikinti və faydalı qazıntılar	3,8	3,5	3,7	8,3	6,6	7,6	23,3	27,5
Nəqliyyat və rabitə	0,9	2,9	3,6	3,6	4,4	4,5	2,2	0,8
İqtisadi fəaliyyətlə bağlı sair xərclər	0,1	0,1	0,3	1	1,9	2,3	2,3	0,2
Əsas bölmələrə aid edilməyən sair xərclər	4,7	1,9	2,9	7	6,6	7,8	4,5	8,3

Birinci variant – səmərəli və nəticəli (problemin həllinin optimal yolu seçilib, büdcə vəsaitlərinin effektiv istifadəsi prinsipinə əməl olunub);

İkinci variant – səmərəli, lakin lazımi nəticəsiz (xərclərin minimumlaşdırılması baxımından səmərəli variant seçilib, lakin problemin həllində arzulanan nəticə əldə olunmayıb, yəni büdcə vəsaitlərinin effektiv istifadəsi prinsipinə əməl olunmayıb);

Üçüncü variant – qeyri-səmərəli, lakin lazım olan nəticəli (problemin həllinin seçilmiş yolu çərçivəsində büdcə vəsaitinin nəticəli istifadəsi baş verib, lakin bu heç də cəmələlilik baxımından ən yaxşı yol olmayıb);

Dördüncü variant – səmərəsiz, həm də lazımi nəticəsiz.

Dövlət büdcəsi vəsaitlərinin istifadəsini qiymətləndirərkən bizim də bu mövqedən çıxış etməyimiz zəruridir.

Neft gəlirləri hesabına dövlət büdcəsinin xərc imkanlarının genişlənməsi hökumətin büdcə prioritetlərinin dəyişilməsinə gətirib çıxarıb: əgər 2002-ci ilədək büdcə vəsaitinin 1/5-dən çoxu təhsilə, bir o qədər hissəsi də sosial müdafiə və sosial təminat sahələrinə yönəldilirdisə, 2006-cı ildən başlayaraq büdcənin başlıca xərc maddəsi sənaye, tikinti və faydalı qazıntılar bölməsidir – büdcə xərclərinin 28 faizi buraya istiqamətləndirilib (bax: 3-cü cədvəl).

2006-cı ildə dövlət büdcəsinin əsaslı vəsait qoyuluşu xərcləri 2005-ci ilə nisbətən 5,5 dəfə çox və ya 719,8 mln.manat olub. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2006-cı ildə fəaliyyəti haqqında Hesabatında həmin vəsaitin aşağıdakı istiqamətlərə sərf olunduğu göstərilir:

- 5 modul tipli elektrik stansiyasının tikintisinə - 240,5 mln.manat;
- Naxçıvan MR, Lerik və Yardımlı rayonlarının qazlaşdırılmasına – 31,7 mln.manat;
- Bakı şəhərində yol ötürücülərinin və yeraltı keçidlərin tikintisinə - 86,9 mln.manat;
- Bakı Metropoliteninin “Şimal” hissəsinin tikintisinə və quraşdırma işlərinə - 13,2 mln.manat;
- Magistral və şəhərlərarası yolların tikintisi və əsaslı təmirinə - 85,6 mln.manat;
- Zaqatala və Lənkəran hava limanlarının tikintisi və yenidən qurulmasına (“Azal” DK) – 22 mln. manat;
- Neftdaşıyan tankerlərin alınmasına (Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi) – 13 mln.manat;
- Azərbaycan Dövlət Dəmir Yoluna yeni lokomotivlərin alınmasına – 10 mln.manat;
- Yeni məktəb və uşaq bağçalarının tikintisi və yenidən qurulmasına – 41,3 mln.manat;
- Səhiyyə müəssisələrinin tikintisi və yenidən qurulmasına – 24,1 mln.manat;
- Mədəniyyət və turizm müəssisələrinin tikintisinə - 11,6 mln.manat.

Hökumət vəsaitin istifadəsi istiqamətləri barədə məlumat versə də, sərf olunan vəsait müqabilində problemlərin həlli sahəsində hansı dəyişikliklərə nail olunduğu barədə heç nə demir. Qeyd olunan istiqamətlərin hamısında layihə və işlərin real həcmələrinin şişirdilməsinə çox asanlıqla nail olmaq mümkündür.

Məsələn, “Bakı şəhərində nəqliyyat sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə 2006-2007-ci illər üçün Tədbirlər Planının təsdiq edilməsi haqqında” 2006-cı il 1 fevral tarixli prezident sərəncamına əsasən Bakı şəhərində yol qovşaqları (körpü və yeraltı keçidlər) tikilir. Bu məqsədlə 2006-cı ilin dövlət büdcəsindən 86,9 milyon manat sərf olunub, 2007-ci ildə isə daha 119,0 milyon manatın istifadəsi nəzərdə tutulur. Həmin tikintilərin layihə dəyərlərinin və sayının necə sürətlə dəyişdiyinin hamımız şahidi olmuşuq. Bundan əlavə, həmin tikintilərin əsasən şəhərdə yaranmış “tıxac” probleminin həllinə yönəldildiyi bildirilir. Bəs bu zaman “tıxac” probleminin həllinin başqa mümkün variantları nəzərdən keçirilibmi? Nümunə olaraq ayrı-ayrı ölkələrdə şəhər yollarında “tıxac” probleminin həllində istifadə olunan 10 mümkün üsulu təklif edirik:

1. Şəhər mərkəzinə girişin məhdudlaşdırılması (Romada, Avstriyanın Zaltsburq şəhərində, Avropanın daha bir neçə şəhərində xüsusən gündüz saatlarında (6:30 – 18:00) tətbiq olunur);
2. Şəhər mərkəzinə girişin ödənişli olması (ilk dəfə Londonda tətbiq olunub);
3. Növbəli gedişlər (məsələn, Afinada bir gün tək ədədli, növbəti gün isə cüt ədədli nömrəli avtomobillər şəhərin mərkəzinə buraxılır. Romada da tətbiq olunur);
4. “Cip-lərin (iri avtomobillərin) şəhərdən qovulması” (Afina, Cənub-Şərqi Asiya ölkələri);
5. Yolların kənarında avtomobillərin saxlamağının (“parkovka”nın) məhdudlaşdırılması – tam və ya qismən qadağan olunması, yüksək məbləğli ödənişlər və s. (Tokio, Nyu-York, Barselona, Berlin, Vyana və s.);
6. İctimai nəqliyyata (xüsusilə çoxtutumlu) üstünlük (imtiyazlar) verilməsi (ABŞ, Fransa və s.);
7. Avtomobillərin sayının məhdudlaşdırılması (Avropa İttifaqı: bələdiyyələrin “Avtomobilsiz gün” kampaniyaları; Sinqapur: avtomobilin sərbəst satışının qadağan edilməsi, avtomobil almaq zərurəti

əsaslandırılmalı, sonra belə hüquq hərracda satın alınmalıdır və s.);

8. İşiqforların qurulmasının təkmilləşdirilməsi və işinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;

9. Mövcud yolların genişləndirilməsi;

10. Daha geniş və müasir yolların salınması.

Hətta bu üsulların kompleks variantlarından da yararlanmaq olar.

2007-ci il Dövlət büdcəsinin "Sənaye, tikinti və faydalı qazıntılar" bölməsindən dövlət əsaslı vəsait qoyuluşlarına yönəldilən xərclərin bölgüsü ilə bağlı Nazirlər Kabinetinin qərarına əsasən bütün vəsaitin 279,1 milyon manatı və ya 18,1 % Nəqliyyat Nazirliyinin sərəncamına verilir. Nazirliyə ayrılan vəsaitin 263,75 milyon manatı ölkənin əsas magistral və şəhərlərarası avtomobil yollarının tikintisi və yenidən qurulmasına (bunun 119,0 milyon manatı Bakı şəhərində yol qovşaqlarının və keçidlərin tikintisinə sərf olunacaq), 15,35 milyon manatı isə dəmir yollarının yenidən qurulması məqsədinə sərf olunmalıdır.

Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinə əsaslı vəsait qoyuluşu məqsədilə 59,65 mln.man ayrılır ki, bunun hesabına ilk növbədə ölkənin şəhər və rayonlarında mövcud mədəniyyət (teatr binalarının, mədəniyyət saraylarının, abidələrin və s.) və turizm obyektlərinin əsaslı təmiri, bərpa və yenidən qurulması həyata keçirilməlidir.

Ölkədə olan səhiyyə müəssisələrinin əsaslı təmiri və yenidən qurulması, habelə yeni səhiyyə obyektlərinin tikintisi üçün Səhiyyə Nazirliyinə 47,69 milyon manat ayrılır. Bunun 13,4 milyon manatı Respublika Klinik Tibb Mərkəzinin əsaslı təmiri, 12,0 milyon manatı Elmi-tədqiqat Oftalmologiya İnstitutu (tikintisinin başa çatdırılması və texniki təminatı), yerdə qalan vəsait isə ölkənin şəhər və rayon mərkəzlərində olan xəstəxanaların əsaslı təmiri üçün nəzərdə tutulur. Burada habelə Dünya Bankının krediti hesabına ölkədə həyata keçirilən səhiyyə islahat-

larında Azərbaycanın payının maliyyələşdirilməsi üçün 87 min manat vəsait ayrılır. Qeyd olunmalıdır ki, səhiyyə məqsədləri üçün daha bir istiqamətdə vəsaitin axını nəzərdə tutulur: belə ki, NK-nın qərarı ilə Respublika Onkologiya Mərkəzinin yeni binasının tikintisi və texniki təminatı üçün daha 12,2 milyon manat vəsait ayrılır.

Gənclər və İdman Nazirliyinə əsasən idman obyektlərinin tikintisi və təmiri üçün 67,5 milyon manat vəsait verilir. Bu vəsaitin yarısına qədər (təqribən 30 milyon manatdan bir qədər çox) respublikanın rayon və şəhərlərində olimpiya idman komplekslərinin tikintisinə yönəldiləcək. 2007-ci ildə ölkədə 54 yeni məktəb binasının tikintisi, 59 məktəbdə əlavə 747 sinif otağının yaradılması, 11 bağçanın təmir və tikintisi, 27 məktəbdə səhiyyə sisteminin mərkəzləşdirilməsi və başqa məqsədlər üçün Təhsil Nazirliyinə 85,3 milyon manat ayrılır.

Bunlardan başqa, dövlət əsaslı vəsait qoyuluşları üçün nəzərdə tutulan vəsaitdən Fövqəladə Hallar Nazirliyinə - 65,0, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə - 7,2, Maliyyə Nazirliyinə - 6,0, Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinə - 10,9, Ədliyyə Nazirliyinə - 16,0, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinə - 32,0, Müdafiə Sənayesi Nazirliyinə - 25,2, Xarici İşlər Nazirliyinə - 6,3, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə 1,5, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinə 2,4 milyon manat ayrılır. Bir sıra dövlət komitələri, agentlik və xidmətlər də unudulmayıblar.

Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşları hesabına 2007-ci ildə inzibati binaların yenidən qurulması və genişləndirilməsi üçün Prezident Aparatına 40,9 milyon manat, Milli Məclisə 11,6 milyon manat, Milli Elmlər Akademiyasına 2,0 milyon manat ayrılır. Burada habelə bir sıra ali məktəblərə də vəsait nəzərdə tutulur.

Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşlarından tikinti, təmir və abadlıq işləri üçün bütün şəhər və rayon icra hakimiyyətlərinə vəsait ayrılır. Məsələn, Bakı şəhər İcra Hakimiyyətinə 47,9 milyon manat verilir.

Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşları hesabında Azal Dövlət Konserninə 25,0 mln., Metro politenə -44,8 mln., “Azərsu” SC-yə – 65,8 mln., Meliorasiya və Su Təssərrüfatı ASC-yə – 71,7 mln., “Azəriqaz” SC-yə – 21,0 mln., “Azərenerji”yə – 106,8 mln., Bukelektrikşəbəkəyə - 27,9 mln. və Sumqayıt Elektrikşəbəkəyə - 7,0 mln. manat ayrılır.

2007-ci ildə ipoteka kreditləri (20,0 milyon manat), sahibkarlığın kreditləşdirilməsi (74,0 milyon manat) və “Azərilizinq” (37,5 milyon manat) üçün nəzərdə tutulan vəsaitlər də burada, yəni dövlət əsaslı vəsait qoyuluşlarında “oturub”.

Dövlət xərcləmələrində şəffaflıq və hesabatlılığa gəldikdə isə bu sahədə də ciddi problemlərin olduğunu söyləmək lazımdır. Məsələn, 2007-ci ilin büdcə xərclərinin yarıya qədərini təfəsilatlı təsnifatı heç Milli Məclisə də təqdim olunmayıb, bir sıra xərclərin təsnifatı isə qismən verilib; investisiya xərclərinin təsnifatı verilmir və NK-nın qərarı ilə aparılan bölgüsü heç yerdə açıqlanmır (hətta qərarlar da gizli saxlanılır), Nazirlər Kabinetinin, Maliyyə Nazirliyinin və başqa qurumların internet resurslarında bu barədə məlumat olmur. 2006-cı ildə fəaliyyəti haqqında Nazirlər Kabinetinin Milli Məclisə verdiyi hesabatda dövlət büdcəsinin əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərinin 139,9 milyon manatının təyinatı və istifadəsi barədə məlumat yoxdur.

“Azərbaycan Respublikası 2005-ci il Dövlət büdcəsinin icrası haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun” layihəsi və onun icrasına dair hesabatda Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Rəyində³ göstərilir ki, layihə-smeta sənədləri olmayan obyektlərə, həmçinin təmir işləri üçün investisiya xərclərindən vəsait ayrılışdır, sahələr və obyektlər üzrə kapital qoyuluşuna ayrılan vəsaitlərin düzgün uçotunun aparılmaması, vəsaitlərin təsdiq edilmiş təyinatdan kənarlaşdırılması, obyektlərin həqiqi dəyərinin süni surətdə artırılması və s. büdcə vəsaitlə-

rindən istifadə olunmasında şəffaflığın təmin edilməsini və nəzarətin həyata keçirilməsini çətinləşdirir.

Dövlət xərcləmələrindəki belə vəziyyət korrupsiya imkanlarını artırır, böyük həcməldə artmaqda olan qeyri-leqal gəlirlərin leqallaşdırılması problemlərini yaradır, hşkumət islahat adı ilə aldadıcı layihələr həyata keçirir, neft gəlirlərinin əksər hissəsi kiçik bir qrupun əlinə keçir, siyasi məqsədlərə yönəldilən populist addımların sayı artır, inflyasiya prosesləri daha da dərinləşir, qeyri-neft sektorunun inkişafı ləngiyir, cəmiyyətdə sosial təbəqələşmə və narazılıq artır.

Nəhayət, sonda böyük neft gəlirlərinin Afrika ölkələrində yaratdığı və «Afrika qızdırması» kimi tanınan vəziyyətin əlamətlərini xatırlatmaq istəyirəm:

- Yüksək gəlirlər mülkiyyətin yenidən bölgüsü uğrunda mübarizəyə gətirib çıxarır – bu, renta uğrunda mübarizə və iqtisadi fəaliyyət sahələrinə nəzarətin yenidən bölgüsü formalarında təzahür edir;
- Belə mübarizə hakimiyyətdaxili qruplar arasında gərginliyi artırır (bu, bir sıra Afrika ölkələrində vətəndaş müharibələri və ya dövlət çevrilişləri ilə nəticələnib);
- Hərbi-polis sisteminin saxlanılması xərcləri kəskin artır;
- Hakimiyyət-biznes korrupsiya münasibətləri güclənir;
- Nəhəng gəlirlər sosial sahələrdə populist, düşünülməmiş və əsaslandırılmamış qərarların qəbuluna səbəb olur;
- İnflyasiya güclənir və sosial bərabərsizlik dərinləşir;
- Onsuz da zəif olan sənayenin qeyri-neft sektorunun tənəzzülü güclənir, onun inkişafına yönəldiləsi resurslar hasilat və xidmət sahələrinə axır;

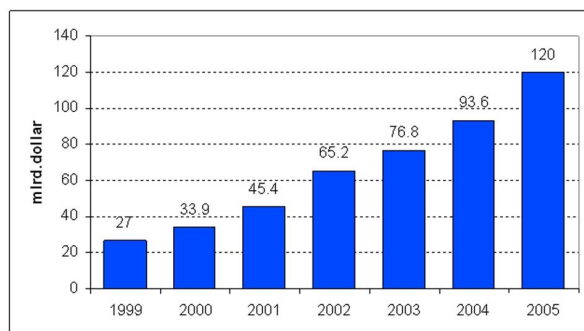
İslahat adı altında psevdoinstitutlar yaradılır, hökumət xalqı aldadır.

³ Hesablama Palatasının 22 may 2006-cı il tarixli iclasının qərarı ilə təsdiq edilib, protokol № 10/118

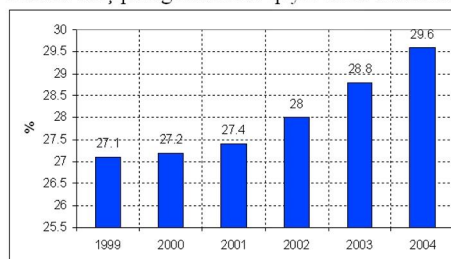
RUSİYADA DÖVLƏT XƏRCLƏMƏLƏRİ

(İqtisadi Analiz İnstitutunun (i.e.d. Andrey İllarionovun) materiallarından)

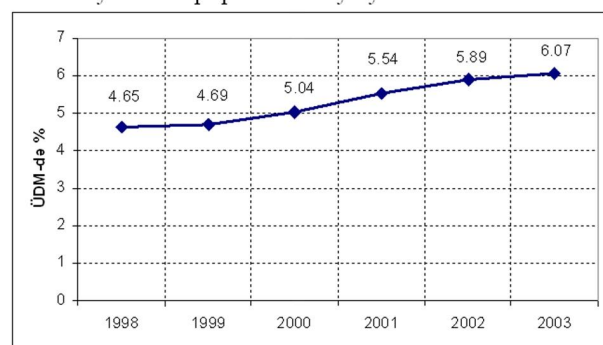
Federal büdcədən xərclər:

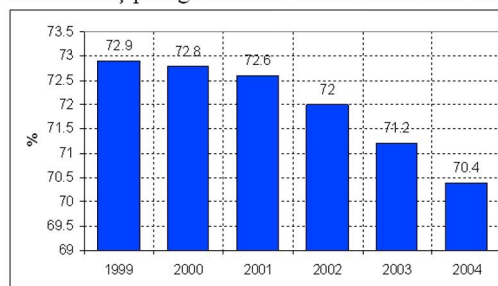
Ümumi məşqulluğa nisbətə qeyri-bazar sektorunda məşqulluq, %

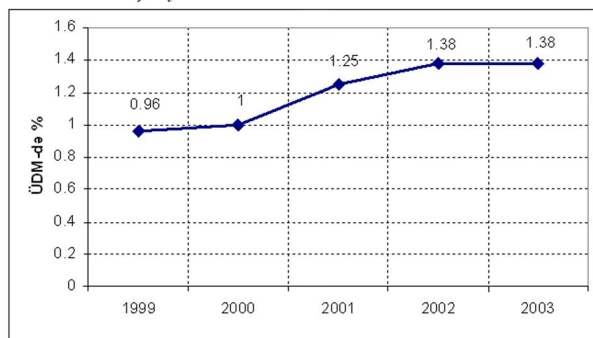
Müdafiəyə və hüquq-mühafizəyə yönələn xərclər:

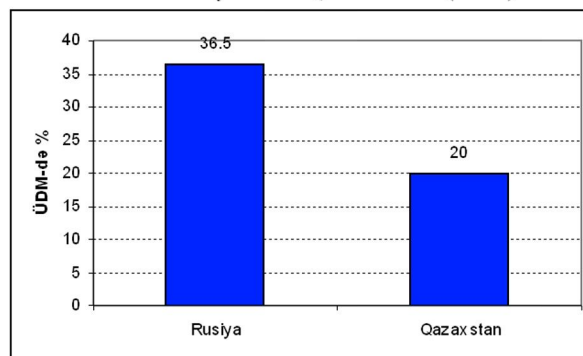
Ümumi məşqulluğa nisbətə bazar sektorunda məşqulluq, %

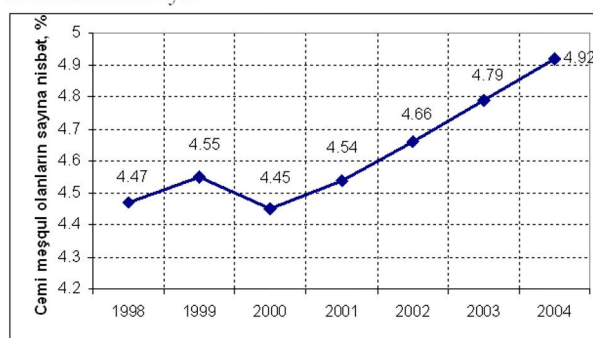
Dövlət idarəçiliyinə xərclər:

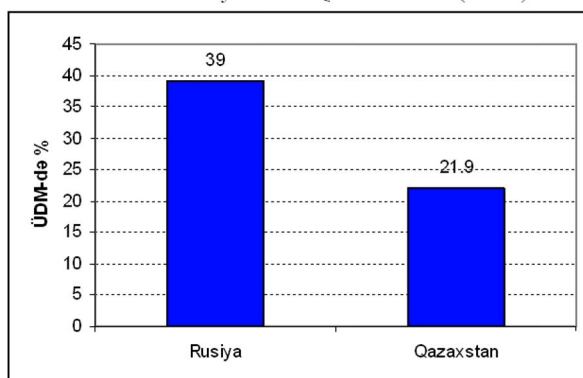
Dövlət xərcləri Rusiyada və Qazaxstanda (1995)

Məmurların sayı:

Dövlət xərcləri Rusiyada və Qazaxstanda (2004)

NİGERİYADA NEFT PULLARI NECƏ XƏRCLƏNİB

(Q.R.Axmetovanın «Neft hasil edən ölkələrdə korrupsiya» kitabından parçalar)

Nigeriya 1970-ci illərdəki neft canlanmasına qədər dünyada ən yoxsul və ən az inkişaf etmiş ölkələrdən biri olub. 1968-ci ildə adambaşına düşən ÜMM ildə cəmi 90 ABŞ dolları təşkil edib. Nigeriyada neft ehtiyatlarının hələ 1956-cı ildə kəşf edilməsinə və 1958-ci ildə neftin xaricə ixrac olunmasına baxmayaraq həmin dövrdə ölkənin iqtisadiyyatı mühüm dərəcədə kənd təsərrüfatı ilə bağlı olub. 1960-cı illərin ortasında neftin iqtisadi və siyasi əhəmiyyəti daha aydın görünür, 1969-cu ildən isə dövlət neft sektorunda baş rolda çıxış etməyə başlayır. 1970-ci illərin əvvəlində, neft Nigeriyanın mal ixracının yarısından çoxunu təşkil etdiyi zaman iqtisadiyyatın sektoral tərkibi və ticarət modeli neft gəlirlərinin səmərəsini göstərməyə başlamışdı.

Nigeriya 1970-ci illərədək əsasən kənd təsərrüfatı ölkəsi, kakao, araxis və palma emalı məhsullarının başlıca ixracçısı olub. 1960-cı ilədək işçi qüvvəsini 70%-i kənd təsərrüfatı ilə məşğul olurdu və qeyri-neft ÜDM-in 40%-i, mal ixracının 42%-i onun payına düşürdü.

Müstəqilliyin ilk illəri (1960-cı illərin əvvəli) istehsalın quruluşunda ənənəvi malların ixracından daxili bazara aid materialların idxalına doğru irəliləyişlə diqqəti cəlb edir. İdxalı əvəzləyən sahələr inkişaf etməyə başlamışdı. Buna hökumətin apardığı himayədalıq siyasəti yardım göstərirdi ki, buraya da həm kəmiyyət məhdudiyyətləri və həm də tarif hədləri daxil idi. 1969-1970-ci illərdə idxal rüsumları federal hökumət gəlirlərinin 40%-ni təşkil edirdi.

Sonralar Nigeriya «neft sindromun»dan çox zərər çəkmiş ölkə kimi qeyd olunurdu. Qeyri-neft sektoru azalmışdı, kənd təsərrüfatının payı kəskin enmişdi, Nigeriya nayrasının real valyuta məzənnəsi həddindən çox yüksəlmişdi. ÜDM-də mineral sektorun payı 1960-cı ildəki

1% səviyyəsindən 1970-ci illərin sonunda 25%-ə yüksəlmişdi. 1979-cu ildə ixracın bütün həcmi-nin 90%-ni neft ixracı təşkil edirdi və dövlətin ümumi gəlirlərinin 40-50%-i onun payına düşürdü. Həmin kəskin yüksəliş yeni proqramların həyata keçirilməsində hökuməti maliyyə ehtiyatları ilə təmin etdi, eləcə də siyasəti formalaşdıran və qərarların qəbulu proseslərinə təsir göstərən müxtəlif institutların yaranmasına gətirib çıxardı.

1967-1972-ci illərdə qeyri-neft sektorundan yaranmış ÜDM 9,2% artmışdı, bu dövrdə əhəlinin artımı isə 2,6% təşkil etmişdi.

1960-cı illərin ortaları Nigeriyada etnik müxtəlif cinsliliklə bağlı sosial gərginliklə səciyyələnir.

Qərb tədqiqatçılarının hesablamalarına görə, Afrikanın müstəqil ölkələrində 1960-cı ildən sonra 70 uğurlu hərbi çevriliş baş verib və orta hesabla hər üç ilin birində hərbi hadisələr baş verib. 49 ölkədən yalnız 18-i hərbi rejimdən yayınıb, qalanlarında isə bütün müstəqillik dövrünün yarısı ordunun hakimiyyəti altında keçib.¹

Fəqət, Nigeriya da istisna olmadı və «xaki geyimli hökumət»in idarəçiliyinin bütün «gözlilik»lərinin tam həcmdə dadına baxdı. 1966-cı ildən başlayaraq indiki dövrdəki hərbiçilər növbə ilə ölkəni idarə etməkdədir: generallar A.İronzi (1966-cı ilin əvvəli – 1966-cı ilin ortaları), Qouon (1966-1975), Murtala Moxammed (1975-1976), Olusequn Obasanco (1976-1979), İbrahim Babangida (1983-1994), Sani Abaçi (1994-1998), Olusequn Obasanco (1998-ci ildən bu günədək).

¹ The Military of African Politics / Washington-New-York, 1987, P.1.

Dövlət çevrilişlərinin başında duran hərbcilər bu və ya digər sosial-siyasi qüvvələrin əlində alət olmayıb. Bu dövrdə artıq ordu özü hök-mran sosial-siyasi qüvvəyə çevrilmişdi (Nigeri-ya ordusunda 1960-cı ildə 10 min adam vardısı, 1979-cu ildə isə artıq 200 min adam vardı) və o, ölkəyə daxil olmağa başlamış neft gəlirlərinin sahibliyinə prinsipcə yeganə nami-zəd idi. Xarici mənbələrin məlumatına görə, Nigeriya ordusu Tropik Afrikada ən çoxsaylı və texniki təchiz olunmuş ordudur.

Dağıdıcı vətəndaş müharibəsinə əsas səbəb olmuş neft gəlirləri müxtəlif etnik qrupların maraqları arasında maneəyə çevrilmişdi. Ölkə-nin şimalında yaşayan tayfalar araxis, qərbində yaşayan tayfalar kakao, şərqində yaşayan tay-falar palma emalı məhsulları istehsalında ixti-saslaşmışdısa, neft ixracı başladıqdan və neft gəlirləri daxil olduqdan sonra onların regionlar arasında bölüşdürülməsi məsələsi kəskin dur-muşdu.

Neft Nigeriya iqtisadiyyatının mühüm hissəsi-nə çevrilməmişdən əvvəl dövlət xərcləri iqtisa-diyyata əhəmiyyətsiz təsir göstərirdi. 1960-cı illərin sonunda neft hasilatı sürətlə artmağa başladı. Bu dövrdə fiskal siyasət də dəyişməyə başladı. Hökumətin neftə görə təyin etdiyi ve-rgilər qeyri-neft ÜDM-in 1970-ci ildəki 2,8%-dən 1972-ci ildəkinin 8,5%-dək yüksəldi. Dövlət qulluqçuları və hərbcilərin dəstəyini al-maq üçün hökumət neft gəlirlərini mümkün qə-dər tez sərf etməyə tələsirdi. Maaşların artırılması pulların tezliklə sərfi edilməsinin ye-ganə yolu olmuşdu. Bundan əlavə təhsil və nəqliyyat xərcləri kəskin sürətdə artmışdı.

Buna görə də təəccüblü deyildir ki, hökumətin bu cür tələm-tələsik, bəzən də düşüncəsiz etdiyi daxili investisiyalar iri itkilərə və korrupsiyaya gətirib çıxarmışdı.

Nigeriyanın öz neftinə görə aldığı qazanc 1971-1973 illər dövründə davamlı şəkildə yüksəlmiş, dövlətin neft gəlirləri sürətlə artmış-dı. Neft sektorunda dövlət mülkiyyətinin ar-tması, eləcə də yüksək vergilər və royalti sayəsində neft gəlirlərində dövlət payının geniş-lənməsi baş verirdi.

«Xaki geyimli hökumət» başçıları tez-tez dəyişməsinə baxmayaraq onlar üç əsas məqsəd güdürdülər:

- dövlətin inkişaf etməsi və modernləşməsi;
- iqtisadiyyatın milliləşdirilməsi (həm neft, həm də qeyri-neft sektorlarının);
- gəlirlərin əhalinin iqtisadi sinifləri arasın-da yox, etnik qruplar və regionlar arasın-da bərabər ölçüdə bölüşdürülməsi.

Bu məqsədləri özündə daşıyan ilk plan 1966-cı ildəki ikinci çevrilişdən dərhal sonra işlənib ha-zırlanmışdı. Birinci məqsədə nail olmaq baxı-mından poladtökmə sənayesinin yaradılması planlaşdırılmışdı. Bundan əlavə dünya ictimai-yyətinin nəzərlərində ölkənin nüfuzunun ar-tması üçün möhtəşəm bir layihənin, yeni paytaxt Abucinin inşasının maliyyələşdirilməsi başlandı (yenə də o dövrdə dövlət büdcəsinin bütün daxilolmalarının 80%-ni təşkil edən neft gəlirləri hesabına).

İkinci məqsədə, iqtisadiyyatın milliləşdirilməsi-nə gəldikdə isə burada təbii ki, dövlət maraqla-rı ilə xarici investorların maraqlarının toqquşması baş vermişdi. Milliləşdirmə planına uyğun olaraq 1971-ci ildə Nigeriyanın Milli Neft Şirkəti (NNPC) yaradılmışdı.

İkinci milli inkişaf planının müddəası artıq uz-unmüddətli məqsədlər təqdim edirdi və bunla-rın sırasında aşağıdakılar qeyd olunurdu:

- iqtisadi artımın yüksək səviyyəsi;
- sürətli sənayeləşdirmə;
- ixrac sektorlarının zəiflədilməməsi şərtilə daxili istehlak üçün qida məhsulları is-tehsalının genişləndirilməsi;
- işsizliyin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılma-sı.

Aydın görünür ki, birinci və ikinci milli inkişaf proqramları iqtisadiyyat üzərində, xüsusilə də təbii ehtiyatlar (neft) üzərində daha yüksək sə-viyyəli dövlət nəzarətinin olmasına yardım gös-tərirdi.

1975-ci ildə üçüncü milli inkişaf proqramı qəbul edilmişdi ki, bunun da əsas prioritetləri aşağıdakılardır:

- gəlirlərin daha bərabər ölçüdə bölüşdürülməsi;
- inflyasiya proseslərinə nəzarət edilməsi.

İqtidarda olan Nigeriya liderləri daha çox siyasi xal toplamaq məqsədilə neft gəlirlərini dövlət xərclərinə yönəldirdilər.

Nigeriyada çox hallarda məhz ordu diktatorları hakimiyyətə gətirirdi. 1985-ci ildə növbəti hərbi dövlət çevrilişi nəticəsində general İbrahim Babangida ölkə başçısı oldu. O, hərbi idarəetmədən vətəndaş idarəetməsinə keçid proqramını bəyan etdi və onu praktik həyata keçirməyə başladı. Amma 1992-ci ildə baş tutmuş seçkilərdən sonra Babangida hakimiyyəti seçkilərdə qalib gəlmiş biznesmen M.Abiolaya verməkdən imtina etdi. O, səsvermənin nəticələrinin saxtalaşdırılmasını bəhanə edərək seçkiləri qeyri-qanuni elan etdi.

Şiltaq və qeyri-ardıcıl xarakterə malik general tezliklə yenə də fikrini dəyişdi. O, 1993-cü il fevralın sonunda öz vədinə əməl edərək dövlət başçısı və silahlı qüvvələrin baş komandanı səlahiyyətlərindən imtina etdiyini elan etdi. Başda vətəndaş siyasi xadim E.Şinekan olmaqla müvəqqəti hökumət təyin edildi ki, bu da Nigeriya prezidenti seçkilərini keçirməliydi. Amma o, müxtəlif səbəblərdən bu vəzifənin öhdəsindən gələ bilmədi və istefaya getməyə məcbur oldu.

1993-cü il noyabrda Sani Abaça Nigeriyanın yeni diktatoru oldu və əvvəllər mövcud olmuş bir sıra hakimiyyət institutlarını, parlamenti, müvəqqəti milli hökuməti, ölkədə icazə verilmiş partiyaları dərhal ləğv etdi. Müvəqqəti hökumətin uğursuzluqları ona ölkənin sivilizasiya və vətəndaş idarəçiliyinə hazır olmaması haqqında bəyanat vermək imkanı yaratdı. Amma beynəlxalq ictimaiyyətin təzyiqi altında S.Abaça Nigeriyanın çoxdan vəd edilmiş demokratik idarəetməyə keçidinə başlamağa məcbur oldu. 1998-ci ildə general Sani Abaça qəflətən vəfat etdikdən və general Abdusalam Abubakarın hakimiyyətə gəldikdən sonra hərbi-diktator re-

jimindən vətəndaş cəmiyyətinə keçid daha mütləq xarakter aldı. Parlament seçkiləri uğurla həyata keçirildi. 1999-cu il fevralda prezident seçkiləri baş tutdu və bu seçkilərdə keçmiş hərbi hökmdar, Xalq Demokratik partiyasının lideri istifadə olan general Olusequn Obasanco qalib oldu. Seçkilərdəki qələbədən sonra prezident O.Obasanco bəyan etdi: «Mənim demokratiyaya inamım qətidir, mən bütün nigeriyalıların maraqları naminə cəmiyyətin yeniləşdirilməsi üçün demokratik təcrübə yollarını daim axtaracağam». O, eləcə də təsdiq etdi ki, dövlət quruluşunun bütün sahələrini əhatə etmiş korrupsiya ilə mübarizənin aparılması, şişirdilmiş məmur ştatlarının azaldılması, eləcə də sənaye istehsalına dinamikliyin verilməsi, kənd təsərrüfatının bərpası və əhəlinin tam məşğuliyyətinin təmin edilməsi yaxın perspektivdə birinci növbəli məsələlər olacaqdır. Ümid yarandı ki, ölkə keçmişdə ümumiyyətlə Afrika qitəsinə, xüsusilə də Nigeriyaya xas olmayan demokratiyaya gedən yolda durub.

Birinci «neft canlanması» (1971-1973) zamanı Nigeriyanın neft gəlirlərinin nominal dollar ifadəsində 22% artmasına və sonrakı ildə (1973-1974) neftin dünya qiymətlərinin artması hesabına gəlirlərin beş dəfə yüksəlməsinə baxmayaraq hökumətdə öz kənd təsərrüfatını dirçəltmək istəyi və ya imkanı olmamışdı. Ziddiyyətli olsa da, amma faktıdır ki, 1990 illərin sonunda Nigeriya sırf ərzaq ixracçısından sırf idxalçıya çevrilir.

Neft gəlirləri müxtəlif istiqamətlərdə sərf olunmuşdu:

- dövlət xərcləri 1975-ci ildəki ÜDM-in 3,6%-dən 1976-cı ildəki 29,5%-ə kəskin şəkildə yüksəlmişdi;
- maaşlar kəskin sürətdə artmışdı (məsələn, dövlət qulluqçularının əmək haqqı fondu 50-60% artırılmışdı);
- təhsil (əsasən universitet təhsili), nəqliyyat və tikintiyə investisiyalar edilmişdi.

Bu, inkişafın çıxılmaz vəziyyətə düşməsinə gətirib çıxarmaya bilməzdi. Bu zaman inflyasiyanın yüksəlməsi nəticəsində büdcə kəsiri

artmışdı (müqayisə üçün: 1974-cü ildə qeyri-neft ÜDM-in 11%-lik müsbət saldosu, 1978-ci ildə qeyri-neft ÜDM-in 9%-lik kəsri), real valyuta məzənnəsi yüksəlmişdi ki, bu da qeyri-neft sahələrinin xarici ticarətinin rəqabət qabiliyyətinin enməsinə gətirib çıxarmışdı.

Zəruri qeyd olunmalıdır ki, maaşların artırılması neft gəlirlərinin sürətlə sərfinin ilk yolu olub. 1975-1976-cı illərdə 1973-cü illə müqayisədə 6 dəfə artmış xərclərin yeni proqramı qəbul olunmuşdu. Gizli deyildir ki, vəsaitlərin sürətli daxili investisiya olunması pulların hədəf sərfinə və korrupsiyaya gətirib çıxarmışdı.

Dövlət investisiyaları iqtisadiyyatın qeyri-ticarət sahələrinə, xüsusilə də nəqliyyat və kommunikasiyalara (bu zaman əsasən diqqət magistral yolların tikintisinə verilmişdi) yüksək dərəcədə yönəldilmişdi.

Neft gəlirləri azalan zaman Nigeriya daxili istehsalı qorumaq məqsədilə idxal tariflərini artırmışdı. Öz növbəsində bu, dünya qiymətləri ilə müqayisədə xarici ticarət mallarının qiymətlərinin təhrifinə gətirib çıxardı və istehsalın səmərəliliyi azaldı. Dövlət büdcəsinin kəsiri daxili mənbələr (Mərkəzi Bank) hesabına maliyyələşdirildiyi üçün pul təklifi artmışdı və nayranın məzənnəsi kəskin enmişdi. Nəticədə, nayranın aşağı səviyyəli alıcılıq qabiliyyəti ucbatından neftin ixracından alınan real dövlət gəlirləri azalmışdı.

Dövlət xərclərinin artması nəticəsində bir çox digər neft ixracçısı olan ölkələr kimi Nigeriya da 1970-ci illərin ortasında inflyasiya canlanmasını keçirmişdi. Dövlətin təmin etdiyi maaşların artımı şəxsi xərclərin artmasına gətirib çıxarmışdı. Yüksək tariflər və birbaşa dövlət nəzarəti vasitəsilə mal idxalı məhdudlaşdırılmışdı, daxili təklif elastik deyildi və tələb artdıqca qiymətlər də artırdı. Dövlət şirkətlərinin mallarına aşağı qiymətlərin təyin edilməsi yolu ilə inflyasiyanın azaldılması üzrə göstərilən cəhdlər iqtisadiyyatın dövlət sektorunda defisit artmasına gətirib çıxarmışdı. Nəticədə nayranın alıcılıq qabiliyyəti enmişdi, mübadilə kursu isə yüksəlmişdi ki, bu da neft ixracından alınan real dövlət gəlirini azaltmışdı.

Neft daxilolmalarının Nigeriya iqtisadiyyatı üçün hansı dərəcədə faydalı olması haqqında mühakimə yürütmək çətindir. Neft gəlirləri əsasən infrastruktur və sosial sektor bilvasitə inkişaf etdirmiş və möhkəmləşdirmişdi, orta və ali təhsilin səviyyəsi yüksəlmişdi.

Burada işlənmiş «renta iqtisadiyyatı»nın (bu halda dövlət gəlirləri əsasən neftin ixracına qoyulan vergilərdən yaranır) və xarici yardımın qeyri-səmərəliliyini qeyd edən bəzi qərb tədqiqatçıları belə nəticəyə gəlirlər ki, Afrika rəhbərləri və onların himayədarlarının ətalətliyi «eləcə də ötən otuz il ərzində yerli elita üçün iri qazancları təmin etmiş hakimiyyət sistemini dəstəkləmək və qorumaq istəyini əks etdirir»².

Bundan əlavə hal-hazırda dünya ictimaiyyətində Nigeriya korrupsiya rəmzinə bənzədilir. Bu cür vəziyyət bütün dünyaya fırldaqçı təkliflər yaymış və müxtəlif ölkələrdəki sadələhv varlı insanların ciblərini bir neçə milyard məbləğində yüngülləşdirmiş Nigeriya banklarının ucbatından yaranmışdı.

Hal-hazırda Nigeriya iqtisadiyyatındakı vəziyyətin aşağıdakı xüsusiyyətləri var:

- iqtisadi islahatların əlverişsiz nəticələri ucbatından ölkədə ağır böhran müşahidə olunur;
- neft ixracının bütün 25 ili ərzində əhəlinin adambaşına düşən real gəliri ildə 320 dollardan yüksək olmayıb;
- ölkə təqribən 30 mlrd. dollar məbləğində xarici borca malikdir ki, hər il bunun ödənilməsi və xidmətinə təqribən ÜDM-in 6,5%-i sərf olunur (təqribən 2 mlrd. dollar);
- ölkənin işgüzar aləmində fırldaqçılıq və korrupsiya hökm sürür;
- Nigeriya yüksək dərəcədə beynəlxalq narkotika ticarətinə cəlb olunub;
- neftin ən iri istehsalçısı olan ölkə öz daxili bazarında xroniki yanacaq çatışmazlığına məruz qalıb.

² Carfantan G.Y. Le grand desordre du monde (Les chemins de l'integration). Paris, Edition du Seuil, 1993, P. 237.

“Bizim qiymətləndirmələrimizə görə, Azərbaycan neft layihələrindən 2005-2010-cu illərdə 25 mlrd.dollar, 2025-ci ilə qədər isə 200 mlrd.dollar gəlir əldə edə biləcək. Azərbaycan hökuməti artıq bu gün o haqda düşünməlidir ki, 4-5 ildən sonra Azərbaycan neft ehtiyatları ilə zəngin olan və neft pullarını xərcləmək həvəsindən vaxtında əl çəkə bilməyən digər ölkələrin halına düşə bilər. Ən bariz nümunə Nigeriyadır”.*

Bazel Zavoyko,
BVF-nun Azərbaycandakı nümayəndəsi

* Я.РАФАИЛОВ: Сумеет ли правительство рационально использовать нефтяные деньги? “Зеркало”, 06.04.2007

1993-cü ildə BVF və ABŞ-ın nəzarəti altında iqtisadi islahatların keçirilməsi cəhdinə baxmayaraq, bu, əhəmiyyətli nəticələr verməmişdi. Qərb ölkələrinin Nigeriyaya göstərdiyi maliyyə yardımından, bir qayda olaraq, qeyri-rasional istifadə olunur, vəsaitlərin bir hissəsi isə maliyyə fırıldaqçılarının kələkbazlıqları nəticəsində sadəcə qeyb olmuşdu: belə ki, 1998-ci ildə neft emalına qoyulan 2 mlrd. dollar investisiya yoxa çıxmışdı.

O.Obasanconun rəhbərlik etdiyi indiki hökumət S.Abaçi və onun qohumlarını Nigeriya Mərkəzi Bankının ümumən 2 mlrd. ABŞ dolları məbləğində aktivlərinin planlı şəkildə mənimlənməsində və köçürülməsində ittiham edərək xarici ölkələrdən hüquqi dəstək istəmişdi.

Yalnız Nigeriyanın yox, həmçinin xarici orqanların və xüsusi xidmətlərin iştirak etdiyi Nigeriyanın neft pullarının itkisinə aid istintaqların

nəticələrinə görə S.Abaçi öz cinayətlərinin ört-basdır edilməsi üçün müxtəlif hiylə və fırıldaqclar işlədib.

Pul vəsaitlərinin mənbəyi Nigeriya Mərkəzi Bankıdır. Buradan 1993-cü il noyabrdan 1998-ci il iyunadək generala yaxın olan rəsmi hökumət şəxsləri tərəfindən icazəsiz pul vəsaitləri çıxarılıb və onlar 1,6 mlrd. ABŞ dollarından çox məbləğdə hesaba malik olublar.

Uzun sürən danışıqlar və məsləhətləşmələrdən sonra keçmiş diktatorun ailəsi onun hakimiyyəti dövründə (4,5 il) ölkədən çıxarılmış vəsaitlərdən 1 mlrd. dolları geri qaytarmağa razılıq verib. Razılaşmaya görə İsveçrə S.Abaçinin İsveçrə banklarında dondurulmuş 535 mln. dollar məbləğində şəxsi əmanətini Nigeriyaya qaytarmalıdır. İsveçrədən savayı həmçinin Böyük Britaniya, Lüksemburq, Lixtenşteyn bankları da S.Abaçinin təqribən 500 mln. dollar məbləğində dondurulmuş şəxsi əmanətini qatarmaq niyyətində olub. Nigeriya hökuməti S.Abaçinin ailəsinə 100 mln. dollar qaytarmağı öhdəsinə götürmüşdü ki, buraya onun hakimiyyətə gələndə qədərki vəsaitləri və ölkə prezidenti vəzifəsində qazandığı qanuni gəlirləri də daxildir.

Hal-hazırda prezident O.Obasanconun qarşısında ağır məsələ dayanıb – korrupsiya və genişlənən fırıldaqçılıq əleyhidarı kimi öz mövqelərini qoruyub saxlamalıdır ki, əks halda dünya ictimaiyyəti qarşısında Nigeriya tamamilə nüfuzdan düşəcək. Məhz o, seçiqabağı kampaniyasında öz seçicilərinə vəd etmişdi ki, 1960-cı ildən müstəqillik əldə edildikdən sonra ölkəni bürümüş və praktiki bərbad etmiş korrupsiyanın kökünü kəsəcək.

Bülletenin redaksiya heyəti:

Redaktor: Firudin Musayev

Korrektor: İradə Eyvazova

Kompüter tərtibatçısı: Etibar Axundov